

A 10. SZÁZADI MAGYAR–BIZÁNCI KAPCSOLATOK ÚJ FORRÁSAI*

A 9–10. századi magyar történelem számos új írott forrással gazdagodott az utóbbi évtizedekben.¹ Ezen belül azonban a bizánci források terén – köszönhetően Moravcsik máig egyedülálló anyaggyűjtésének² – nagyon ritkán bukkantak a kutatók addig fel nem használt adatokra.³ Az alábbiakban egy olyan bizánci költemény történelmi interp-

* A tanulmány megírását az OTKA (K 68762) támogatta.

¹ CZEGLÉDY K.: „Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról”, *Magyar Nyelv* 75 (1979), 273–282; CZEGLÉDY K.: „Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról”, *Magyar Nyelv* 77 (1981), 419–423; CZEGLÉDY K.: „Megjegyzések a 942. évi magyar kalandozás forrásaihoz”, *Magyar Nyelv* 78 (1982), 456–457; ELTER I.: „Néhány megjegyzés Ibn Hanyannak a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról szóló tudósításához”, *Magyar Nyelv* 77 (1981), 413–419; *A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. Kristó Gy. („Szegedi Középkortörténeti Könyvtár” 7.), Szeged 1995, 163–164; SZÁNTÓ R.: „Spanyolországi források a kalandozó magyarok 942. évi hadjáratáról”, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 103 (1996), 43–49; ELTER I.: „A magyar kalandozáskor arab forrásai”, in: *A honfoglaláskor írott forrásai*, szerk. Kovács L. – Veszprémy L. „A honfoglalásról sok szemmel 2.” Budapest 1996, 173–180; ELTER I.: „Újabbban fellelt arab források a honfoglaláskori magyarság viszonyairól”, *Életünk* 35 (1997/1), 84–93. H. TÓTH I.: „Kódexbejegyzések Simeon bolgár uralkodó korából”, in: „*Magyaroknak eleiről*” *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*, szerk. Piti F. Szeged 2000, 206–207; ZIMONYI I.: „Egy új muszlim forrás a Kárpát-medencében élő magyarokról”, in: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*, szerk. Felföldi Sz. – Sinkovics B. („Magyar Östörténeti Könyvtár” 15.), Budapest 2001, 88–96; ELTER I.: *Ibn Hanyán a kalandozó magyarokról*. („Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 24.”), Szeged 2009. vö. MAKK F.: „Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század)”, in: *Makk F. A turulmadártól a kettőskeresztig*, Szeged 1998, 95–96, 104–107, 112–114.

² MORAVCSIK, GY.: *A magyar történet bizánci forrásai*, „A Magyar Történettudomány Kézikönyve, I. kötet 6/b. füzet” Budapest 1934; MORAVCSIK, GY.: *Byzantinoturcica*, I–II. Zweite durchgearbeitete Auflage, („Berliner Byzantinistische Arbeiten, 10.”), Berlin 1958; MORAVCSIK, GY.: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Budapest 1988².

³ MAKK F.: „Új forrásadatok a X. század végi magyar–bizánci kapcsolatok értékeléséhez”, *A Nyiregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* 43 (2001), 271–274; MAKK F.: „A bizánci fenyegetés árnyékában. Géza fejedelem politikai-vallási választása”, *Hadtörténelmi Közlemények* 114 (2001), 130–138; BAÁN I.: „Újabb lehetséges adalék a magyarok balkáni kalandozásaihoz”, in: „*Fon, skepsis, lex*”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*, szerk. Almási T.–Révész É.–Szabados Gy. Szeged 2010, 21–25.

retációjára teszek kísérletet, amelyet Moravcsik több munkájában is megemlített, de az abban szereplő események részletes vizsgálatát nem végezte el.

A forrás egy Katakálón nevű thessaliali stratégos halálára íródott költemény, amelyben a szerző az elhunyt tettei között megemlíti a Bizánci Birodalmat fenyegető támadókkal szembeni harcát is. A szerző szól arról, hogy Katakálón lojális volt Kónstantinos császár-hoz, akinek felesége Helené, fia pedig Rómanos.⁴ Keményen helytállt az ellenséggel szemben,⁵ és a *szkíta* hunok nyilait összetörte. Ha a halál (Khárón) nem ragadta volna el a *szkítákat* megfutamító hadvezért, akkor az összes *szkítát* megölte volna.⁶

A forrás által említett Kónstantinos VII. Kónstantinos Porphyrogennétos-szal (913–959), Helené a császár feleségével – I. Rómanos Lekapénos leányával – míg Rómanos a császári pár gyermekével, a későbbi II. Rómanos-szal azonosítható,⁷ aki 939-ben született meg.⁸ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy azok a nézetek, amelyek szerint a forrás által említett Katakálón a 9–10. század fordulóján vagy a 11. században élt valamelyik Katakálón nevű személlyel lenne azonos,⁹ aligha tarthatók.

⁴ Vö. ЦАНКОВА-ПЕТКОВА, Г.: „Стихотворение от анонимен автор”, in: *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae*, V. Ed.: G. Cankova-Petkova et al., Serdicae (Sofia) 1964, 306.

⁵ A bolgár fordító azt feltételezte, hogy a szövegben szereplő ακμων ‘üllő’ szó voltaképpen egy tulajdonnév, mivel a görög mitológiában létezik egy Akmon nevű majom (CANKOVA-PETKOVA, *i. m.*, 306). Ennek a lénynek a jelleme és a viselkedése azonban olyannyira eltér attól, amit a költemény Katakálónnak tulajdonít (GRAVES, R.: *A görög mítoszok*, II. Budapest 1981, 235–236. vö. „Κέρκωπεζ”, in *Suidae Lexicon*. III. ed.: ADLER, A., Stuttgart 1967, 100), hogy nehezen fogadható el, hogy a szerző erre a mitologikus alakra gondolt volna műve megszövegezésekor. Talán inkább klasszikus auktorok fordulatai lebeghettek a vers írójának szeme előtt (Vö. *A Greek-English Lexicon*. ed.: LIDDELL, H. G. – SCOTT, R., Oxford 1996¹⁰, 51).

⁶ LAMPROS, SP.: „Εἰς στρατηγὸν Κατακαλῶν”, *Νέως Ἑλληνομνήμων* 16 (1922), 53–54. Ez úton is szeretném megköszönni Olajos Teréznek a cikk elkészítéséhez nyújtott sokrétű szakmai segítségét. Köszönet illeti még Hunyadi Zsoltot és Papp Sándort a szakirodalom összegyűjtéséhez nyújtott önzetlen segítségükért.

⁷ ROUILLARD, G.: „Note prosopographique et chronologique”, *Byzantion* 8 (1933), 108.; CANKOVA-PETKOVA, *i. m.*, 306. 1. és 2. jz.; OIKONOMIDÈS, N.: „Vardariotes–W.I.nd.r–V.n.nd.r: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934”, *Südost-Forschungen* 32 (1973), 3. 11. jz.. Úgy tűnik Moravcsik is elfogadta a forrásban szereplő Rómanos-nak VII. Kónstantinos Porphyrogennétos fiával való azonosítását („Ein Gedicht, welches um die Mitte des X. Jahrhunderts (allein Anschein nach dem Jahre 938).” MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*, I. 231).

⁸ KAZHDAN, A.: „Romanos II”, in *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III. Editor in chief: A. P. Kazhdan. New York–Oxford 1991, 1806–1807.

⁹ A forrásban szereplő Katakálont MORAVCSIK a 896. évi bolgár–bizánci háború egyik bizánci hadvezérével azonosította, ld. MORAVCSIK, J.: „Zur Benennung Οὐννοί der Ungarn”, *Kőrösi Csoma-Archivum* 2 (1926–1932), 329. VI. (Bölcs) León császár León Katakálont, a skholák domestikos-át nevezte ki a bolgárok ellen harcoló bizánci haderő parancsnokává. A bizánci sereg azonban 896-ban Bulgarophygonnál katasztrofális vereséget szenvedett. ld. KOLIAS, G.: *León Choerosphactès magistre, proconsul et patrice*, Athen 1939, 33. Róla még azt is

A bolgároktól 917-ben elszenvedett katasztrofális vereség következményeképpen Rómanos Lekapénos – aki ekkor a flotta parancsnoka volt – bevonult Konstantinápolyba és VII. Kónstantinos Porphyrogennétos császár „érdekében” átvette a birodalom irányítását. 920. szeptember 24-én cézárrá, majd ez év december 17-én társzászárrá

tudjuk, hogy 902-ben Kisásziában harcolt, ld. Bíborbanszületett Konstantín *A birodalom kormányzása*, ford.: Moravcsik Gy., Budapest 1950, 206–209 (45. c.); Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, II. Ed.: R. J. H. JENKINS, London 1962, 173–174. Az azonban kevésbé valószínű, hogy fél évszázaddal később mint thessaliali stratégos fejezte volna be életét (vö. BRAND, C. M.–KAZHDAN, A.: „Katalalon Kekaumenos”, in *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II. Editor in chief: A. P. Kazhdan, New York–Oxford 1991, 1113). ROUILLARD arra gondolt, hogy León Katalalón apja lehetett a forrásunk által említett Katalalónnak, aki a Nikolaos Mystikos konstantinápolyi pátriárka (†925) egyik levelében említett Mikhaél thessaliali stratégos (*Nicholas I. Patriarch of Constantinople. Letters*. Greek text and english translation: JENKINS, R. J. H. – WESTERINK, L. G., Washington 1973, 450–453) utóda volt (ROUILLARD, „Note prosopographique et chronologique”, 109. 1. jz.).

Bănescu a ruszok 1043. évi Konstantinápoly elleni támadásával hozta kapcsolatba a költeményt. Ekkor a visszavonuló rusz haderőre Katalalón Kekaumenos az Al-Duna vidékén vereséget mért (BĂNESCU, N.: Un duc byzantin de XIe siècle Katalalon Kékauménos. *Académie Roumaine Bulletin de la Section historique* 11 (1924) 6–7). 1050 tavaszán – X. Kónstantinos Monomakhos (1042–1055) uralkodása idején pedig – egy besenyők elleni hadjáratban Katalalón Kékauménos súlyosan megsebesült. Azt azonban tudjuk, hogy Katalalón Kékauménos felgyógyult ezekből a sérüléseiből (BUCKLER, G.: „Authorship of the Strategikon of Cecaumenos”, *Byzantinische Zeitschrift* 36 (1936), 9, 16, 18, 24; GYÓNI M.: *A legrégebb vélemény a román nép eredetéről. Kekaumenos művei mint a román történet forrásai*, Budapest 1944, 27.; BĂNESCU, N.: *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest 1946, 77. 2. jz.). A forrásban a császár családi viszonyaira tett megjegyzések is összegeyztetetlenek a ténnyel, hogy IX. Kónstantinos Monomakhos felesége – a Makedon-dinasztia egyik utolsó tagja – Zoé volt, akitől azonban gyermeke nem született. Každan is úgy vélte, hogy a versben említett Katalalón azonos Katalalón Kékauménos-sal, és a *szkiták* és a *hunok* alatt az 1050-es évek végének *szkita* és magyar támadóit kell értenünk (КАЖДАН, А. П.: *Армяне в составе господствующего класса Византийской Империи в XI–XII вв.*, Ереван 1975, 31.; BRAND–KAZHDAN, *i. m.*, 1113.). Mivel 1056-ban Katalalón Kékauménos Antiokhia duxa volt, majd 1057-ben őt is ott találjuk az I. Isakios Komnénos-t trónra segítő, Paphlagoniában összegyűlt hadvezérek között, ezen időben aligha vett részt a balkáni határszakasz védelmében. 1059-ben pedig I. Isakios Komnénos császár (1057–1059) békét kötött a Magyar Királysággal (MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet... 95*; MAKK F.: *Magyar külpolitika (896–1196)*, („Szegedi Középkortörténeti Könyvtár”, 2.) Szeged 1996, 93; MAKK F.: „Megjegyzések I. András történetéhez”, in: Uő. *A turulmadártól a kettőskeresztig*. Szeged 1998, 140–141.). Mivel 1057 után már nem tudjuk megbízhatóan rekonstruálni Katalalón Kékauménos életútját (BUCKLER, *i. m.* 10), ráadásul X. Kónstantinos Dukas (1059–1067) – aki a trónt éppen a Katalalón Kékauménos által támogatott I. Isakios Komnénos-tól szerezte meg – felesége Eudokia, míg fiai Mikhaél, Andronikos és Kónstantinos voltak (OSTROGORSKY, G.: *A bizánci állam története*, Budapest 2003, 300–301), Každan elméletét nem látjuk kellően megalapozottnak. Katalalón Kékauménos életére lásd: GYÓNI, *i. m.*, 26–29; КАЖДАН *Армяне*, 31–32.

koronázták.¹⁰ 921. május 20-án pedig idősebb fiát, Khristophoros-t, majd 924. decemberében másik két fiát, Kónstantinos-t és Stephanos-t is társcsászárrá nevezték ki.¹¹ 921–922 táján még a uralkodók hivatalos sorrendje is megváltozott, amikor I. Rómanos Lekapénos a vejét, VII. Kónstantinos Porphyrogennétos-t saját társcsászárává tette.¹²

Oikonomidès mutatott rá arra, hogy mivel a szöveg csak VII. Kónstantinos Porphyrogennétos-t nevezi *despotés*-nek, erre alapozva a forrás datálható. I. Rómanos Lekapénos császárt és fiait 944. december 16-án illetve 945. január 27-én száműzték. Ettől kezdve a Bizánci Birodalom egyedüli ura – II. Rómanos 945. április 6-án történt társcsászárrá választásáig¹³ – valóban VII. Kónstantinos Porphyrogennétos volt. A forrás tehát egy olyan politikai helyzetet ír le, amely csak 945. január 27. és 945. április 6. között állt fenn. Ez alapján a forrás keletkezését is erre az időre kell helyeznünk.¹⁴ Ezen datálás támogatására Oikonomidès egy olyan – Dölger által – 942-re keltezett pecsétre,¹⁵ illetve egy 943. augusztus 2-án kelt oklevélre és egy azon függő pecsét feliratára hivatkozott,¹⁶ amelyek említenek egy Katalalón nevű thessaliali stratégot, akit –

Az azonosítást az nehezíthette, hogy a 9–11. századra vonatkozó bizánci források számos Katalalón nevű személyről tesznek említést (vö. BĂNESCU, *Les duchés byzantins...* 95–97; DÖLGER, F.: *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, Munich 1948, 329; BRAND-KAZHDAN, *i. m.* 1113).

¹⁰ JENKINS, R. J. H.: „The Date of the Slav Revolt in Peloponnese Under Romanos I”, in: Uő., R. J. H. *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, London 1970, XX. 204.; OSTROGORSKY, *i. m.* 231. vö. 275. 151. jz.

¹¹ JENKINS, *The Date of the Slav Revolt...* 204.; BRÉHIER, *i. m.*, 152.; OSTROGORSKY, *i. m.* 234, 275–276. 159. jz.

¹² JENKINS, *i. m.* 204–205; OSTROGORSKY, *i. m.* 275–276. 159. jz. Ezt a helyzetet tükrözi például Theodóros Daphnopatés 927. évi szónoklata, ahol a mi császárunk alatt már I. Rómanos Lekapénos-t érti, vö. JENKINS, R. J. H.: „The Peace with Bulgaria (927) Celebrated by Theodore Daphnopates”, in: Uő. *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*. London 1970, XXI. 290, 294. Vö. CLASSEN, P. – RENTSCHLER A.: *Nyugat és Bizánc a 8–10. Században*, („Varia Byzantina” 9.), Budapest 2005, 398–404, 406–409.

¹³ BRÉHIER, *i. m.* 172.; OSTROGORSKY, *i. m.* 240.

¹⁴ OIKONOMIDÈS, „*Vardariotes...*” 3. 11. jz., vö. ROUILLARD, „*Note prosopographique...*”, 108–109; LAUXTERMAN, M. D. *Byzantine Poetry from Pisides to Geometers. Texts and Contexts*, I. Wien 2003, 226–227, 321, 323.

¹⁵ DÖLGER, *i. m.* no. 120, 2.

¹⁶ A kutatók korábban úgy vélték, hogy a dokumentum 883-ben kelt (LAKE, K.: *The Early Days of Monasticism on Mount Athos*, Oxford 1909, 82–84.; DÖLGER, F.: *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*, I. München–Berlin 1924, 61. no. 504.). Rouillard azonban bebizonyította, hogy a helyes dátum a 943. év (ROUILLARD, „*Note prosopographique...*”, 107–111., vö. ROUILLARD, G.–COLLOMP, P.: *Actes de Lavra*, I. Paris 1937, 11–13. no. 5.; LAURENT, V.: *La Collection C. Orghidan: Documents de sigillographie byzantine*, Paris 1952, no. 211.; DÖLGER, *i. m.* no. 120, 1^a és 120, 2.; OIKONOMIDÈS, „*Vardariotes...*” 3. 11. jz.; *Treasures of Mount Athos*, Thessaloniki 1997, 437.

Rouillard nyomán¹⁷ – a forrásunkban szereplő személlyel azonosított. Fölhívta a figyelmet arra is, hogy a kutatók egy olyan pecsétet, amelyen Katakalon makedoniai stratégos szerepel, szintén ehhez a személyhez kapcsolnak.¹⁸ Ezt a datálást támogatja, hogy VII. Konstantinos Porphyrogennétos 959-ben bekövetkezett halála utánra az őt mint uralkodót említő költemény keletkezése aligha tehető.¹⁹

Ha azonban ez a datálás helytállónak bizonyul, több lehetőség merülhet fel a forrásban szereplő támadó(k) azonosítására. A bizánci forrásokban a 10. században a *szkíta* népnév három olyan etnikumra is használták, amelyek veszélyeztethették a Bizánci Birodalom balkáni területeit: a bolgárokra, a magyarokra és a besenyőkre, a *hunt* pedig ezek közül az első kettőre alkalmazták.²⁰ A kutatók pedig abban sem képviseltek egységes véleményt, hogy vajon egy vagy kettő nép támadásával nézett-e szembe a stratégos.

Az egyik nézet szerint a szövegben szereplő két népnév (*szkíta*, *hun*) két etnikumra értendő.²¹ Ezzel szemben Cankova-Petkova két érvet hozott fel annak bizonyítására, hogy voltaképpen csak egy nép támadásáról szól a forrás: 1. a szöveg a későbbiekben már nem tesz említést a *hunokról*, csak a *szkitákról*, 2. a forrás rendelkezésünkre álló kézírata nem tesz vesszőt a két népnév közé.²² Ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy amikor a vers írója a *szkitákat* illetve *hunokat* megfutamító stratégos érdemeit taglalva megjegyzi, hogy ha a halál el nem ragadja, az összes *szkitát* megölte volna, azt legkönnyebben úgy interpretálhatjuk, ha a *szkíta* és a *hun* népnév azonos etnikumra vonatkoztatjuk. Különben az a furcsa helyzet állna elő, hogy a stratégos, bár egyszer vereséget mért a *hunokra*, de később ezt már nem tudta volna megismételni. A bizánci forrásokban pedig nem szokatlan, hogy egyazon műben egy etnikum különböző neven szerepel, akár egy hírrel kapcsolatban is.²³ A továbbiakban fel kell tételeznünk,

¹⁷ ROUILLARD, „Note prosopographique...”, 108–109. 3. jz.

¹⁸ LAURENT, *i. m.* no. 211. vö. OIKONOMIDÉS, „*Vardariotes...*” 3. 11. jz. vö. OIKONOMIDES, N.: *The First Century of the Monastery of Hosios Loukas*. *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992) 253. Ezt a Makedonia thema tisztségviselőinek pecsétjei között Schlunberger még nem említi: SCHLUNBERGER, G.: *Sigillographie de l'Empire byzantin*, Paris 1884, 110–115. Ezen adatok tükrében Bănescu fő érve az azonosítás ellen („Si nous prenons ces vers à la lettre, ils se rapportent au temps de Constantin VII Porphyrogénète, qui eut pour épouse Hélène et pour fils Romanos. Mais nous ne connaissons, sous ce règne, qu'un général du nom de Katakalon...” BĂNESCU *Un duc byzantin...*, 4) aligha tartható.

¹⁹ Vö. ROUILLARD, „Note prosopographique...” 109. 1. jz.

²⁰ MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*, II. 234–235, 280.

²¹ MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*, I. 231; MORAVCSIK *Byzantinoturcica*, II. 235, 280; BRAND-KAZHDAN, *i. m.* 1113.

²² CANKOVA-PETKOVA, *i. m.* 306. 5. jz.

²³ MORAVCSIK *Az Árpád-kori magyar történet...*, 16–18, 25, 34, 38, 55–56, 58, 72, 93, 99–101, 103. stb.

hogy a két népnév a Bizánci Birodalmat fenyegető egyetlen ellenséges népeiségre vonatkozik.²⁴

Hogy valóban valamely steppei – vagy legalábbis steppei eredetű – nép lehetett a támadó, azt megerősíti, hogy a forrás a nyilvesszők²⁵ széttörésével jelezte katonai kudarcukat. A steppei népek legfontosabb fegyvere pedig kétségtől a reflexív volt. Ennek a fegyvernek illetve a nyilvesszőknek azonban nem csak gyakorlati,²⁶ hanem szimbolikus jelentőségük is volt.²⁷ A bizánci szerzők például ezt a fegyvert e népek katonai sikereinek legfőbb eszközének,²⁸ és – valószínűleg a nomád népek gyakorlatát átvéve – hatalmuk jelképének is tekintették.²⁹ Az 5. századi kelet-római szerző, Priskos rhétor azt állítja például, hogy Attila hun uralkodó halálakor Markianos kelet-római császár (450–457) álmában látta a hun vezér összetört íját.³⁰ A nyilvesszők eltérése

²⁴ Vö. GYÓNI M.: *Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében*, („Magyar–görög Tanulmányok” 7.), Budapest 1938, 36, 105.; LAURENT, *i. m.* no. 211; OIKONOMIDÈS, „*Vardariotes...*” 3.

²⁵ Az ismeretlen szerző a βελοςz szót használja a kérdéses helyen, amit több kutató is a nyíl szóval adott vissza (*cmpenume* CANKOVA-PETKOVA, *i. m.* 306; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: „Görög és bizánci források”, in: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*, 1/2, szerk. Hajdú P.–Kristó Gy.–Róna-Tas A. Budapest 1988³, 148. vö. *Dictionnaire grec-français*. Ed.: MAGNIEN, V.–LACROIX, M., Paris é. n. 305.). Ezzel szemben Bănescu a ‘lan-ces’ fordítást adta (BĂNESCU *Un duc byzantin...*, 3.). Magunk inkább az előbbi értelmezést fogadtuk el, mivel a nomád népek körében elsősorban a nyilvesszők és nem a hajítófegyverek voltak hivatottak eldönteni a csata menetét.

²⁶ U. KÖHALMI K.: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben*, („Kőrösi Csoma Kiskönyvtár” 12.), Budapest 1972, 42–58, 98–109, 127–139, 151–166.

²⁷ HARMATTA J.: „A hun aranyíj”, *Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 1 (1951), 123–187, XX–XXIV.; SERRUYS, H.: „A Note on Arrows and Oaths among the Mongols”, *Journal of the American Oriental Society* 78 (1958/4. szám), 279–294; GÖCKENJAN, H.: „Bogen, Pfeil und Köcher in der Herrschafts- und Rechtssymbolik der Eurasischen Steppenvölker”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58 (2005), 59–76.

²⁸ Vö. MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 16, 19.

²⁹ HARMATTA, *i. m.*; GIEBAUF, J.: „A lovasnomád fegyverzet és harcmodor az ellenfelek be-számolásának tükrében”, in: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*, szerk. Balogh L.–Keller L. („Magyar Őstörténeti Könyvtár” 21.), Budapest 2004, 26–27, 29–31.

³⁰ *The fragmentary classicising historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, II. text, translation and historiographical notes: BLOCKLEY, R. C., Liverpool 1983, 316–317. vö. LÁSZLÓ GY.: „A hún aranyíj jelentősége”, *Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 1 (1951), 107–118, 121.; HARMATTA, *i. m.* 165–167, 177–180, 186–187.; BÓNA I.: „Hun aranyíj”, in Bóna I.–Cseh J.–Nagy M.–Tomka P.–Tóth Á.: *Hunok–Gepidák–Langobardok*, („Magyar Őstörténeti Könyvtár” 6.), Szeged 1993, 24.

pedig, mint a vezérek és népük bukásának jelképe elterjedt motívum volt a középkorban.³¹

A besenyők esetében egy ószláv forrás, a *Povest' vremennyh let* (PVL) ugyan megemlíti, hogy 944-ben, amikor Igor orosz fejedelem az Al-Dunánál békét kötött a bizánciakkal, a seregének segédcsapataiként felhasznált besenyőket a Bolgár Császárság elleni támadásra utasította,³² azt azonban nem állítja, hogy ez bizánci területeket is sújtott volna. A bizánci források sem említenek ilyen akciót, így semmi okunk azt feltételezni, hogy a Bizánci Birodalom legfontosabb nomád szövetségese³³ támadást indított ellene.

Moravcsik a *szkitákat* a dunai bolgárokkal azonosította.³⁴ A bolgár történelem forrásait közreadó szöveggyűjteményben Cankova-Petkova, valamint egy rövid megjegyzésben Laurent pedig – a népneveket egy összetételként értelmezve – a *szkita-hunokkal* tette egyanezt.³⁵ A 927-ben megkötött bolgár–bizánci béke kapcsán írt szónoklatában Theodóros Daphnopatés – a 10. század elején lezajlott támadásaikra utalva – úgy említi a bolgárokat mint *szkiták, barbárok és nyugat farkasai*,³⁶ amely jó párhuzamot nyújt forrásunk híradásához. Ez az azonosítás azonban nem problémamentes. Symeon bolgár uralkodó 927-ben bekövetkezett halála után második házasságából született egyik fia, Péter foglalta el a trónt. Ő és a mellette az államügyeket kézben tartó apósa, Geórgios Sursuvul, hogy kikényszerítsék a bizánciakkal kötendő előnyös békét, a bolgár csapatokkal megtámadták Thrakia themát. Mivel azonban a bizánci kormányzat a maga oldalára tudta állítani a horvátokat, a magyarokat és más kelet-európai népeket, Péter

³¹ Bíborbanszületett Konstantin *A birodalom kormányzása*, 180–181. (41. c.); POUCHA, VON P.: „Zum Stammbaum des Tschingis Chan”, in *Asiatica. Festschrift Friedrich Weller*, Leipzig 1954, 448–449.; Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*. Greek text edited by Gy. Moravcsik. English translation by R. J. H. Jenkins. London 1967, 180–181. (41. c.); *A mongolok tiikos története*, ford.: Ligeti L. Budapest 1962, 11 (19–22. vers) vö. 142; *The History of the World-Conqueror* by ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik Juvaini. I., trans.: BOYLE, J. A., Manchester 1958, 41. vö. 593–594. vö. GÖCKENJAN, *i. m.* 61–63, 66. A szerződések megkötésekor az eltört nyílvevessző jelképezhette a szerződés megszegőjének sorsát (SERRUYS, *i. m.* 279, 284–285.).

³² *Повесть временных лет*, I. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. ЛИХАЧЕВА перевод Д. С. ЛИХАЧЕВА и Б. А. РОМАНОВА. Москва–Ленинград 1950, 33–34. WOZNIAK felveti a lehetőséget, hogy ez a bizánci érdekeknek megfelelően történt: WOZNIAK, F. E.: „Byzantium, the Pechenegs and the Rus’: the Limitations of a Great Power’s Influence on its Clients in the 10th Century Eurasian Steppe”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4 (1984), 311.

³³ A 10. századi besenyő–bizánci kapcsolatokra lásd: WOZNIAK, *i. m.*, 299–316; MALAMUT, E.: „L’image byzantine des pechenégués”, *Byzantinische Zeitschrift* 88 (1995), 105–117; КНЯЗЬКИЙ, И. О.: *Византия и кочевники южнорусских степей*, Санкт-Петербург 2003, 11–36.

³⁴ MORAVCSIK, *Byzantinoturcica* II. 280.

³⁵ CANKOVA-PETKOVA, *i. m.* 306; LAURENT, *i. m.* no. 211.

³⁶ JENKINS, *i. m.* 289, 293., vö. 297; DUJČEV, I.: „On the Treaty of 927 with the Bulgarians”, *Dumbarton Oaks Papers* 32 (1978), 264–265., vö. 291.

követséget küldött Konstantinápolyba a békekötés ügyében. A 927 októberében megkötött egyezség a továbbiakban egészen 965-ig békés viszonyt hozott a két állam kapcsolataiban. A bolgár uralkodó feleségül vette I. Rómanos Lekapénos egyik leányunkáját, a bizánci kormányzat évpénz fizetésére kötelezte magát, a bolgár patriarkátust autokephalnak ismerték el és megegyeztek a foglyok kölcsönös kicseréléséről. A keresztény uralkodók közösségén belül is megváltozott a bolgár monarcha helyzete: megkapta a „mi szeretett lelki fiunk” címzést és elismerték a „bolgárok basileiosá”-nak, a két állam határát pedig a korábbi békéknek megfelelően állapították meg.³⁷ Arra Cankova-Petkova is kénytelen volt rámutatni, hogy a békés bolgár–bizánci viszony a forrásnak a *szkíta-hunok* támadásáról beszámoló részletével nehezen egyeztethető össze.³⁸ Nem tudunk olyan bolgár hadjáratról, amelyhez – ha mégoly feltételesen is – a forrás által említett hadi eseményt köthetnénk.³⁹ Sőt amennyiben hitelesnek fogadjuk el a PVL híradását, miszerint 941-ben és 944-ben, amikor Igor rusz fejedelem támadást készített elő a Bizánci Birodalom ellen, a bolgár uralkodó értesítette a bizánci kormányzatot erről,⁴⁰ akkor nincs okunk kételkedni abban, hogy a bolgár–bizánci szövetség ez időben is fennállt. Oikonomidész pedig a forrásnak a Katakálón haláláról szóló részét úgy értelmezte, hogy a stratégos egy csatában esett el, amikor a *szkíta-hunok* igyekezett visszaverni.⁴¹ Ha a forrás által Katakálónra többször is használt *μάρτυς* kifejezés valóban a *szkíta-hunokkal* való harcára utal,⁴² akkor az utóbbiak alatt aligha érthetjük az ekkorra már majd száz éve keresztény hitre tért bolgárokat. A vers írója pedig, aki kiemeli Katakálónnak a Makedón–dinasztiához való hűségét, aligha kívánhatta, hogy hőse mérsárolja le a dinasztiaival rokoni kapcsolatban álló bolgár uralkodót és népét.

Bár a bolgár–bizánci viszony békés volt, ez nem jelentette azt, hogy a Bizánci Birodalom balkáni területeit ezen a határszakaszon nem érte támadás. Számos esetben a magyar csapatok – a Bolgár Cárság területén valószínűleg akadálytalanul áthaladva – bizánci területeket támadtak.⁴³ A helyzet a 960-as évekre vált oly kritikussá, hogy

³⁷ FINE, J. V. A.: *The Early Medieval Balkans*, Ann Arbor 1989⁵, 161; OBOLENSKY, *i. m.* 149–151; OSTROGORSKY, *i. m.* 232–233.

³⁸ „От контекста не е ясно кое сражение има пред вид авторът. Към средата на X в., когато се датира това стихотворение, между Византия и България има мир.” CANKOVA-PETKOVA, *i. m.* 307. 1. jz.

³⁹ MORAVCSIK GY.: *Bizánc és a magyarság*, Budapest 1953, 44. Vö. FINE, *i. m.* 161; OLAJOS T.: „Bizánc”, in *Európa és Magyarország Szent István korában*, szerk. Kristó Gy.–Makk F. Szeged 2000, 239; OSTROGORSKY, *i. m.* 233.

⁴⁰ *Повесть временных лет*, 33–34.

⁴¹ OIKONOMIDÉS, „*Vardariotes...*” 3.

⁴² vö. LAUXTERMANN, *i. m.* 226–227.

⁴³ KRISTÓ Gy.: *Az Árpád-kor háborúi*, Budapest 1986, 34–36, 38–39, 44–45; GYÖRFFY GY.: „A kalandozások kora”, in *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1241-ig*, I., főszerk. Székely Gy., Budapest 1987², 670–672, 675, 709–712, 715; MAKK, *Magyar külpolitika...*, 16–17, 22–24.

II. Niképhoros Phókas császár (963–969) levélben figyelmeztette Péter bolgár uralkodót, hogy akadályozza meg az ilyen betöréseket. Egy 11. századi bizánci szerző, Jóánés Skylitzés szerint a bolgárok magyarokkal szembeni engedékeny magatartása vezetett el ahhoz, hogy a császár végül Svjatoslav rusz fejedelmet felbérelte a bolgárok megrendszabályozására.⁴⁴

Az a lehetőség, hogy a forrás a 10. századi magyarságra vonatkozó adatokat is tartalmazhat, régen felmerült. Gyóni a *szkíta-hunokat* magyarnak tartotta,⁴⁵ Moravcsik pedig a „jövendő kutatások szempontjából nem mellőzhető”, magyarokkal kapcsolatba hozható forrásrészletek között megemlítette ezt a passzust is, és a *hun* népvétet a magyarokra vonatkoztatta.⁴⁶ Szádeczky-Kardoss szintén úgy vélte, „lehetséges, hogy a »hunok« a magyarok jelölésére szolgálnak a költő nyelvében”.⁴⁷ Hasonló véleményt képviselt Brand és Kazdan is mikor a *hun* népvétet egyszerűen ‘magyar’-nak fordították le.⁴⁸ Oikonomidés pedig azt gondolta, hogy nem csak a *hunok* hanem a *szkíták* alatt is a magyarságot kell értenünk.⁴⁹ Ezeket a véleményeket azonban egy publikáció hallgatása „megcáfolni” látszott. Moravcsik klasszikus, a magyarság Árpád-kori történelmére vonatkozó bizánci források teljes korpuszát közlő poszthumusz monográfiájában ugyanis ezt a forrást már nem találjuk meg.⁵⁰ Valószínűleg ennek a hiánynak tudható be, hogy a 10. századi magyar hadjáratokkal részletesen foglalkozó munkák sem tesznek erről a forrásról említést.⁵¹ Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Moravcsik a költeményt azért nem vette fel munkájába, mert azt azon források közé sorolta, amelyekben „az illető népnév egyedül áll, s hiányzik mellőle minden olyan adat, amely kilétére fényt vetne”, így a forrás magyarokhoz kötését nem vetette el, csak kérdésesnek tartotta.⁵²

A továbbiakban megvizsgáljuk annak a lehetőségét, hogy a forrásnak a *szkíta-hunokra* vonatkozó adatai egy, a Bizánci Birodalom ellen folytatott magyar hadjárat emlékei-e. Ennek során áttekintjük, hogy a magyarság 934. évi támadását követően egészen a 940-es évek végéig milyen események jellemezték a magyar–bizánci kapcsolatokat.

⁴⁴ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 86, 100.

⁴⁵ GYÓNI M.: *Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében.* („Magyar–görög Tanulmányok” 7.), Budapest 1938, 36.

⁴⁶ MORAVCSIK, *A magyar történet...*, 128., vö. MORAVCSIK, „Zur Benennung Oŭvvoit der Ungarn” 329; MORAVCSIK *Byzantinoturcica* I. 231, II. 235.

⁴⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS, *i. m.* 148.

⁴⁸ BRAND-KAZHDAN, *i. m.* 1113.

⁴⁹ OIKONOMIDÉS, „*Vardariotes...*” 3.

⁵⁰ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*

⁵¹ KRISTÓ, *Az Árpád-kor háborúi*; GYÖRFFY, „A kalandozások kora”; ANTONOPOULOS, P. T.: „Byzantium, the Magyar Raids and Their Consequences”, *Byzantinoslavica* 54 (1993), 254–267., vö. 256.

⁵² MORAVCSIK *Az Árpád-kori magyar történet...* 10, 4. jz.

Egy 10. századi bizánci forrás, a *Vita Basilii*⁵³ két esetben is említést tesz arról, hogy a magyarság „naponként pusztítja a nyugati területeket”.⁵⁴ Nyilvánvaló, hogy e betörések a Balkán déli részén lévő bizánci területeket sújtották.⁵⁵ Hogy mikor történtek ezek a bizánci szerzetesek által sérelmezett magyar támadások, arra a forrás belső kronológiája adhat választ. Grégoire és Orgels úgy vélték, hogy a „bűn”, amely miatt a magyarok – mint az isteni megtorlás eszközei – a Bizánci Birodalom területét támadták, Theophylaktos konstantinápolyi pátriárkának a kánonellenes megválasztása volt, amely 933. február 2-án történt. Ebből adódóan a forrás híradását a magyarság 934. évi támadásánál korábbi időre tették.⁵⁶ Ez a feltevés azonban aligha tartható. Egyrészt a bizánci krónikák szerint a 934. évi támadás volt az első, amelyet a magyarság a Bizánci Birodalom ellen végrehajtott,⁵⁷ ami ellentétben állna forrásunk több támadásra utaló megjegyzésével. Másrészt – mint azt alább tárgyaljuk – a Grégoire-nak és Orgels-nek a forrásban leírt események kronológiájával kapcsolatos megállapításai több mint kétségesek. Moravcsik úgy vélte, hogy a magyar támadások 941. előtt történtek, mert a forrásunkban az ebben az évben bekövetkezett rusz támadás leírása következik utánuk.⁵⁸ Ha ez utóbbi vélemény – melyet úgy tűnik mások is elfogadtak⁵⁹ – helyes, akkor fel kell tételeznünk, hogy – bár a forrás nem mentes a túlzásoktól⁶⁰ – 933 és 941 között több magyar támadás is érthette a Bizánci Birodalom nyugat-balkáni területeit (Hellas thema?, Thessalia thema?), amelyekről azonban más források – legjobb tudomásunk szerint – nem tesznek említést.

Hogy milyen mérvű hadjáratokra kell gondolni, arra jó példát ad egy 10. század közepén alkotó nyugati szerző, Cremonai Liudprand, aki a 960-as évekre vonatkoztatva –

⁵³ A forrásra lásd: MORAVCSIK, *Byzantinoturcica* I. 555; KARAYANNOPULOS, J.–WEISS, G.: *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324–1453)*, II/4. Wiesbaden 1982, 379–380.

⁵⁴ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 28.

⁵⁵ A forrás szerzője aligha a magyarság nyugat-európai hadjárataira utalt a „nyugati területek” kifejezéssel (vö. KRISTÓ GY.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*, Budapest 1980, 277), mert azt egyértelműen a rómaiak (‘bizánciak’) elleni hadjáratokként állítja be (MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 28., vö. 85; ANTONOPOULOS, *i. m.* 258).

⁵⁶ GRÉGOIRE, H.–ORGELS, P.: „L’invasion hongroise dans la « Vie de Saint Basile le Jeune »” *Byzantion* 24 (1954), 150–151; vö. COSTA-LOUILLET, G. DA: „Saints de Grèce aux VIIIe, IXe et Xe siècles”, *Byzantion* 24 (1954), 511; OIKONOMIDÈS, „*Vardariotes...*” 1; ANTONOPOULOS, *i. m.* 257.

⁵⁷ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...* 61, 64, 68, 70; ANTONOPOULOS, *i. m.* 257., vö. BALOGH L.: „A 917. évi anchialosi csata és a magyarság”, in *Középkortörténeti tanulmányok 5.*, szerk. Révész É.–Halmágyi M., Szeged 2007, 7–21.

⁵⁸ MORAVCSIK GY.: „Két X. századi hagiografiai munka a magyarokról”, *Magyar Nyelv* 31 (1935), 19–20; MORAVCSIK, *A magyar történet...*, 140; MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...* 28–29.

⁵⁹ KRISTÓ, *Az Árpád-kor háborúi*, 38; *A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ GY., („Szegedi Középkortörténeti Könyvtár” 7.), Szeged 1995, 139. 414. jz.

⁶⁰ MORAVCSIK „Két X. századi hagiografiai munka...”, 20.

egyedülként – beszámol arról, hogy Thessalia themában egy 300 fős magyar portyázó csapat foglyul ejtett 500 bizáncit. Ennek hatására 200 magyar Makedonia themába hatolt be, de vereséget szenvedett és a bizánciak 40 főt elfogtak.⁶¹ Sejtethetően számos ilyen kisebb sereg próbált szerencsét korábban is a Balkánon.⁶²

A *Vita Basilii* hírt ad egy a Balkánra tervezett, de kudarcba fulladt magyar hadjáratról is. Egy beszélgetés közben – a 10. század első felében élt – Basileios isteni sugallatra meglátta, hogy a magyaroknak egy csapata sikertelenül kísérel meg a Dunán való átkelést, és sokan a folyóba vesznek, amely látomást Makedonia stratégos-ának a nem egész 4 napra rá Konstantinápolyba érkezett jelentése meg is erősített.⁶³ Grégoire és Orgels úgy vélték, hogy a forrás leírása a 934. évi hadjáratra vonatkozik.⁶⁴ Ez azonban kevéssé hihető. 934-ben a magyar csapatok sikerrel eljutottak Konstantinápoly falai alá, és a bizánci kormányzat békekötésre kényszerült.⁶⁵ Ezzel ellentétben forrásunk nem csupán hallgat minderről, de határozottan állítja, hogy a magyarok támadását már a Dunán való sikertelen átkelés megakadályozta. Az, hogy a forrás szerzője – aki Basileios tanítványa volt – a szent szájába valótlán jövendölést adott volna, teljességgel kizárt. Valószínűbb feltételezés Moravcsiké, aki a sikertelen magyar hadjáratot – a fentebb már a forrással kapcsolatban megjegyzett kronológiai megfontolások alapján – 933 és 941 közé tette.⁶⁶ Ezt a nézetet és a híradás hiteles voltát más kutatók is elfogadják, annak ellenére, hogy az eseményről tudomásunk szerint más forrás nem szól.⁶⁷

⁶¹ *Die Werke Liudprands von Cremona*, Hrsg.: BECKER, J., Hannoverae–Lipsiae 1915, 199; CLASSEN, P.–RENTSCHLER, A. *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*, („Varia Byzantina” 9.), Budapest 2005, 541.

⁶² Vö. ANTONOPOULOS, *i. m.* 258.

⁶³ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 28–29. A nomád népek folyókon valló átkeelésére lásd: FELFÖLDI SZ.: „A nomád hadviselés egyik jellegzetes problémája: a folyón való átkelés”, in *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*, szerk. Balogh L.–Keller L. („Magyar Östörténeti Könyvtár” 21.), Budapest 2004, 75–91.

⁶⁴ GRÉGOIRE–ORGELS, *i. m.*, 150.

⁶⁵ MORAVCSIK *Az Árpád-kori magyar történet...* 61, 68, 70, 84–85., vö. KRISTÓ, *Levedi...* 268–271; GYÖRFFY „A kalandozások kora”, 671; ANTONOPOULOS, *i. m.* 258–260.

⁶⁶ MORAVCSIK „Két X. századi hagiografiai munka...”, 20; MORAVCSIK *Az Árpád-kori magyar történet...*, 28.

⁶⁷ „... enthält einige wertvolle Berichte über die Ungarn, die damals nach dieser Darstellung die byzantinischen Grenzen stets bedrohten.” MORAVCSIK, *Byzantinoturcica* I. 555; KRISTÓ *Az Árpád-kor háborúi*, 38; KRISTÓ *Levedi...* 277, 305. Figyelemre méltó a forrás azon híradása, hogy a szent bejelentése után 4 nappal Makedonia thema *stratégos*-ának a jelentése is eljutott Konstantinápolyba a magyarok kudarcáról. Azt tudjuk, hogy a bizánci udvar a 10. század közepén kémekeket küldött a Magyar Fejedelemségbe: *Three Byzantine Military Treatises*, text, translation, and notes by G. T. DENNIS, („Corpus Fontium Historiae Byzantinae” 25.), Washington 1985, 292–293; MORAVCSIK *Az Árpád-kori magyar történet...*, 73). Mivel pedig a szentéletrajz szerint Basileios a tőle távol megtörtént eseményeket a történésekkel egyidőben látta, ebből az következik, hogy a magyarok sikertelen átkeléséről szóló jelentés – és feltehető, hogy más hasonló hír is – 4 nap alatt eljutott a császárvárosba. A magyar kuta-

Egy 941-re datált bizánci oklevélben említés történik arról, hogy amennyiben a Khalkidiki-félszigeten lévő Hiérissos lakói nem tudják megakadályozni egy ellenséges (barbár) nép támadását, akkor – dacára a birtokok elhatárolásának – nyájaikkal az Athos-hegy területének a védelmébe húzódhatnak.⁶⁸ Mivel azt tudjuk, hogy az oklevél keltének idején csak a magyarság jelenthetett veszélyt a vidék lakói számára, úgy vélem jó okkal gondolhatunk arra, hogy az oklevél írója elsősorban egy jövőbeni magyar támadásra gondolhatott mondanivalója megszövegezésekor. Az oklevél kiállítása után pedig nem sokkal, 943-ban talán Hiérissos lakói élhettek is ezzel a lehetőséggel és elmenekülhettek, miként tette azt ugyanezen magyar támadás során a Hellas themában fekvő Kalabion falu lakossága, amikor egy szigeten keresett menedéket.⁶⁹

A magyar csapatok 943-ban sikeres támadást intéztek a Bizánci Birodalom ellen. Georgius Monachus Continuatus az alábbi mondja erről:

„Az indictio első évében, április havában nagy erővel ismét betörték a türkök. Theophanes patrikios parakoimomenos kimenvén békeszerződést kötött velük, s előkelő kezeseket kapott. Ettől kezdve sikerült a békét öt éven át megőrizni.”⁷⁰

A forrás adata alapján a kutatók többsége 943 áprilisára datálja a magyar támadást,⁷¹ habár újabban ennek hitelességét Antanopoulos kétségbe vonta. Hivatkozott arra, hogy a bizánci krónikások a magyarok támadásait több esetben is április hónapra tették. Úgy vélte, hogy bár ezek között lehet hiteles adat is, de nem lehetetlen, hogy csak egy irodalmi toposzról van szó.⁷² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a támadá-

tók közül Kapitánffy hívta fel a figyelmet arra, hogy a 9–12. századi magyarságról a bizánci udvar számos értesülést szerezhetett követjelentésekből, a birodalomba látogató magyar követségek és kereskedők beszámolóiból (KAPITÁNYFY I. Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról, in *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*, Novi Sad 1997, 38–43) és tegyük hozzá a kémek és a stratégusok jelentéseiből. A bizánci hírszerzésre máig jól használható: DVORNIK, F.: *Origins of Intelligence Services*, New Brunswick 1974, 121–187.

⁶⁸ ROUILLARD, „Note prosopographique...”, 111. 1. jz. Az εθνικοι kifejezésre: GYÓNI, *A legrégebb vélemény...*, 34–35; OBOLENSKY, D.: „The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy”, in: *Actes du XIIe Congres International d’Études byzantines*, I. Belgrade 1964, 54–56. Ez úton is szeretném megköszönni Makk Ferencnek a forrásrészlet értelmezéséhez nyújtott sokrétű segítségét.

⁶⁹ Lásd alább. Természetesen, amikor a magyarok betörései megszűntek, a bolgárok támadásaitól tarthattak Hiérissos lakói (vö. SOULIS, G. C.: „On the Slavic Settlement in Hierissos in the Tenth Century”, *Byzantion* 23 (1953) 68. 2. jz.).

⁷⁰ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 61–62. Ugyanezt a leírást megtalálhatjuk Theophanes Continuatus-nál és Pseudo-Symeonnál is: MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 68–70.

⁷¹ KRISTÓ, *Levedi...* 280; GYÖRFFY, „A kalandozások kora”, 675.

⁷² „I would venture to suggest that this is an example of a practice which is well known to Byzantinists. That is, a desire with moral misdeeds, and thereby imbue them with didactic

sok indításának dátumát az időjárási viszonyok nagyban befolyásolták, így önmagában az, hogy több hadjárat kezdetét is ugyanarra a hónapra helyezik a források, nem elég azok datálásának megkérdőjelezéséhez.⁷³ Bár a bizánci krónikák nem adják meg pontosan e hadjárat térbeli kiterjedését, de egy bizánci forrás, a *Vita Lucae* értékes adalékokat ad ehhez. Az ifjabb Lukás életének egyik epizódjával kapcsolatban a forrás említést tesz egy a bizánci területek ellen irányuló magyar hadjáratról.

„Miután a csodálatos Lukás ezeket hallotta, eltávozott Ioannitza vidékéről, és átköltözik Kalabion faluba, melyet így neveznek az ottani lakosok ... Azt mondják, hogy a megboldogult harmadik évét töltötte itt [t.i. Kalabion faluban], amidőn mikor a türkök népe végigszáguldozta Hellast, a környékbeli falvakkal együtt ő is egy közeli szigetre megy, amelyet Ampelonnak neveznek, s amely rendkívül száraz és vízben szegény.”⁷⁴

A forrás híradását a kutatók – ifjabb Lukás életrajzának belső kronológiája alapján – a Georgius Monachus Continuatus által említett hadjáratra vonatkoztatják.⁷⁵ A forrás azt is megjegyzi, hogy a szent a szigeten három évet töltött el. Oikonomidész azt feltételezte, hogy erre azért volt szükség, mert a magyarok portyázásai három éven át érték a Bizánci Birodalom ezen területét.⁷⁶ Bár a forrás ezt nem mondja ki egyértelműen,

significance. April represents a suitable time to date a spring raid, since it could then be related to the arrival of Holy Week and Easter.” ANTONOPOULOS, *i. m.* 259, 259–260.

⁷³ A magyar hadjáratok indulási dátumaira lásd: GYÓNI, *Magyarország és a magyarság...*, 49–50; GYÖRFFY GY.: „A magyar állam félnomád előzményei”, in *Nomád társadalmak és államalakulatok*, szerk. Tókei F. („Kőrösi Csoma Kiskönyvtár” 18.), Budapest 1983, 371; KRISTÓ GY.: „A magyar kalandozó hadjáratok szezonálisága”, in *Honfoglaló magyarság, Árpád-kori magyarság*, szerk. Pálfi Gy.–Farkas L. Gy.–Molnár E., Szeged 1996, 11–15; KOVÁCS L.: „Fegyver és vitéz”, in *Honfoglaló őseink*, szerk. Veszprémy L., Budapest 1996, 83; FODOR I.: „A kalandozó hadjáratok néhány művelődéstörténeti tanulsága”, in *„Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*, Budapest 2004, 159–160.

⁷⁴ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 29. A Jóannitza hegy a mai Mparodos hegygel azonosítható (COSTA-LOUILLET, G. DA: „Saints de Grèce aux VIIIe, IXe et Xe siècles”, *Byzantion* 31 (1961), 335. 1. jz.; *Tabula Imperii Byzantini. I. Hellas und Thessalia.*, hrsg.: KODER, J.–HILD, F. („Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch–Historische Klasse Denkschriften” 125.), Wien 1976, 176. Kalabion/Kalamion falu az Antikyrai-öböl kijáratánál feküdt (KODER–HILD, *i. m.* 179.), míg Ampelón az Antikyrai-öbölben lévő Ampelos szigetével azonosítható (KODER–HILD, *i. m.* 121.).

⁷⁵ COSTA-LOUILLET, *i. m.* 339. 3. j.; KRISTÓ, *Levedi...*, 280; *A honfoglalás korának írott forrásai* 140. 420. jz.; ДИМИТРОВ, X.: *Българо–унгарски отношения през средновековието*. София 1988, 74–75, 86. 22. jz., 357. Korábban Pauler az eseményt 936 körülre datálta (PAULER GY.: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*, Budapest 1900, 171–172) ezen vélemény hibás voltára azonban már CZEBE felhívta a figyelmet (vö. CZEBE GY.: „Ὀζολίμνη ἢ Ὀγγρία”, *Egyetemes Philológiai Közöny* 42 (1918), 165).

⁷⁶ OIKONOMIDÉS, „Vardariotes...” 3, 3. 10. jz.

okkal lehet vélelmezni, hogy a szent és a vele lévő menekültek aligha tartózkodtak volna egy kietlen szigeten ilyen hosszú ideig, ha a magyarok újabb támadásaitól nem kellett volna tartani.⁷⁷ Bár a magyar hadjárat ezen részéről beszámoló újabb forrás tudomásunk szerint máig nem került elő, a kutatók a leírás hitelességét nem vonják kétségbe.

Jóannés Skylitzés az alábbi mondja a magyaroknak a bizánciak elleni hadjárataival kapcsolatban:

„De a türkök sem hagytak fel betöréseikkel, és szüntelenül pusztították a rómaiak területét, míg csak vezérük, Bulcsú, színlag a keresztény hit felé hajolva, Konstantinápolyba nem jutott.”⁷⁸

Bulcsú esetében – aki a magyar hierarchiában a harmadik fejedelmi méltóságot viselte – valószínűsítenünk tudjuk, hogy 948 táján – többen úgy vélték, hogy a 943. évi béke megújítása miatt – járt a császárvárosban,⁷⁹ és ez előtt csak 934-ben, 941 előtt és 943-ban tudunk adatolni magyar támadásokat a Bizánci Birodalom ellen. Ha szó szerint vennénk Georgius Monachus Continuatus azon adatát, hogy a 943. év után valóban 5 évig nem háborgatták a magyar támadók a Bizánci Birodalmat, akkor a Jóannés Skylitzés által említett „szüntelen” magyar betörések történelmi magyarázat híján maradnának. Úgy véljük azonban, hogy amennyiben Jóannes Skylitzés szavai nem csak egyszerű túlzások, úgy logikusabb feltételezni, hogy a Bizánci Birodalom balkáni területeit érték – a békeszerződés ellenére – a 943. év után is magyar betörések, csak éppen ezek mérete messze elmaradt a 934. és 943. évi támadásokétól.⁸⁰ Talán megkockáztathatjuk, hogy ezen portyák színtere nem Konstantinápoly előtere lehetett, hanem a Bizánci Birodalom balkáni területeinek délnyugati periferiája. E két tényező, a lokalizáció és a támadók csekélyebb létszáma vezethetett oda, hogy a „hivatalos” évkönyvírásban ezen hadjáratok – jószerével majdnem teljesen – említés nélkül maradtak. Azt pedig tudjuk, hogy Bulcsú útját követően a 950-es években egy másik magyar fejedelem, Gyula is ellátogatott Konstantinápolyba, ahol megkeresztelkedett és békét kötött a Bizánci Birodalommal.⁸¹ De míg Bulcsú megszegte a bizánci kormánnyal kötött

⁷⁷ Vö. COSTA-LOUILLET, „Saints de Grèce...”, 339.

⁷⁸ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 85.

⁷⁹ MORAVCSIK GY.: „Görögnyelvű monostorok Szent István korában”, in *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, II., szerk. Serédi J., Budapest 1938, 391–399; MORAVCSIK, *Bizánc és a magyarság* 53.; RIPOCHE, J. P.: „Constantin VII Porphyrogénète et sa politique hongroise au milieu du Xe siècle”, *Südost-Forschungen* 36 (1977), 5; GYÖRFFY „A kalandozások kora”, 682; MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 49. 45. jz.; MAKK, *Magyar külpolitika...*, 17.

⁸⁰ KRISTÓ, *Levedi...*, 305–306.

⁸¹ MORAVCSIK, „Görögnyelvű monostorok...”, 391–402; MORAVCSIK *Bizánc és a magyarság*, 53–56; GYÖRFFY, „A kalandozások kora”, 682–683.

békemegállapodást, addig Gyula készségesen betartotta azt.⁸² Könnyen elképzelhető tehát, hogy a Magyar Fejedelemség hatalmi tényezői közül nem mindenki tartotta magára nézve kötelezőnek már a 943. évi béke pontjait sem. A Bulcsú vezette magyar küldöttséget a császár kitüntető figyelmességgel fogadta. Bulcsút személyesen VII. Kónstantinos Porphyrogennétos keresztelte meg, *patrikios*i címmel tüntette ki és békét kötött vele. Jóannés Skylitzés szerint azonban Bulcsú a megegyezést megszegve 955-ben bekövetkezett haláláig több támadást is indított a Bizánci Birodalom ellen.⁸³

Arra, hogy a magyarság a 940-es, 950-es években komoly problémát jelentett a bizánci császári udvar számára, jó példa VII. Kónstantinos Porphyrogennétos *De administrando imperio* című munkája, amelyben a császár számos esetben felhívta a fia és utóda, II. Rómanos figyelmét a magyarok fékentartásának szükségességére, amelyhez a legjobb eszköznek a besenyőknek – mint a Birodalom szövetségeseinek – ellenük való hadba vetését tartotta.⁸⁴

A forrásnak a *szkíta-hunok* nyilaira tett megjegyzése jól összeegyeztethető a magyarság 10. századi fegyverzetére vonatkozó ismereteinkkel.⁸⁵ Egy, a 9–10. század fordulóján alkotó nyugati szerző, Regino például az alábbi jellemzést adja a Kárpát-medencében hont foglaló magyarságról: „kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el, amelyeket oly gyakorlottsággal lőnek ki szaru-ijaikból, hogy lövéseiket bajosan lehet elhárítani.”⁸⁶ Ennek a fegyvernek a magyar seregek sikerére –

⁸² MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 85–86.

⁸³ MORAVCSIK, „Görögnyelvű monostorok...”, 398–399; MORAVCSIK, *Bizánc és a magyarság*, 54; MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 85–86, 100.

⁸⁴ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 35–37, 45.

⁸⁵ A magyarok nyilaira lásd: CS. SEBESTYÉN K.: „«A sagittis Hungarorum». A magyarok íjja és nyila”, *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 8 (1932), 167–255; TROGMAYER O.: „X-XII. századi magyar temető Békésen”, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1960–1962), 15–20, 23, 36; DIENES I.: „Nemzettségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton”, *Folia Archaeologica* 14 (1962), 95–109; LÁSZLÓ GY.: „A kenézlii honfoglaláskori íjtegez”, *Folia Archaeologica* 7 (1955), 111–122; FÁBIÁN GY.: „Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdésköréhez”, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1 (1980/1981), 63–76., vö. SZÖLLÖSY G.: „Dr. Fábrián Gyula munkássága – Működőképes másolatok népvándorláskori íjakról”, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1984–1985/2. szám), 692–694; KOVÁCS L.: „Viselet, fegyverek”, in Kristó Gy., *Az Árpád-kor háborúi*, Budapest 1986, 224–230; B. NAGY K.–RÉVÉSZ L.: „Egyedi típusú honfoglalás kori íjcsontmaradványai Hódmezővásárhely-Nagyszigetről”, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1986, 123–134; MESTERHÁZY K.: „Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál”, *Századok* 128 (1994), 320–334; SZÖLLÖSY G.: „Mennyivel voltak jobb ijaik a honfoglaló magyaroknak, mint a korabeli Európa más népeinek?” *Keletkutatás* 1995/ősz, 37–51; KOVÁCS L.: „Fegyver s vitéz”, in *Honfoglaló őseink*, szerk. Veszprémy L., Budapest 1996, 94–98; RÉVÉSZ L.: *A karosi honfoglalás kori temetők*, („Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei” 1.), Miskolc 1996, 153–175;

⁸⁶ *A honfoglalás korának írott forrásai*, 198.

vagy kudarcára – gyakorolt hatásáról pedig számos forrás megemlékezik.⁸⁷ A forrásban szereplő népneveket is könnyen a magyarsághoz köthetjük, hisz több 10. századi bizánci forrás is használja rájuk a *szkíta*⁸⁸ és *hun* elnevezést.⁸⁹

A vizsgált forrásban szereplő *szkíta-hunokat* tehát minden bizonnyal a Bizánci Birodalmat szinte évi rendszerességgel támadó egyik magyar sereggel kell azonosítanunk. Ezt támaszthatja alá, hogy a 930-as, 940-es években a magyarság jelentette a legnagyobb problémát a Balkánon a bizánci kormányzat számára. Ők voltak azok, akik „naponként” (*Vita Basilii*), „szüntelenül” (Jóannés Skylitzés) és „nagy erőkkkel” (Georgius Monachus Continuatus) képesek voltak „rátörni a rómaiak birodalmára” (VII. Kónstantinos Porphyrogennétos).⁹⁰ Ők voltak azok, akik támadásainak kivédésére a bizánci udvar három ízben is (934, 943, 948) békekötésre – és ezzel együtt valószínűleg évpénz fizetésére – kényszerült (Georgius Monachus Continuatus, Jóannés Skylitzés). Ez alapján, úgy vélem, joggal feltételezhetjük, hogy Katalakón thesszaliai stratégos – akárcsak más themák parancsnokai⁹¹ – egy ilyen magyar támadást vert vissza sikeresen 943-ban (vagy 944–945 fordulóján?) és a költemény szerzője – helyesen mérve fel a magyarok újabb támadásainak a lehetőségét – nem véletlenül bankódott a nomád harcosok felett győzedelmeskedő stratégos halálán.

⁸⁷ Vö. *A honfoglalás korának írott forrásai*, 198, 215, 227, 231. stb.; KOVÁCS „Fegyver s vitéz”, 94–98.

⁸⁸ MORAVCSIK, *Az Árpád-kori magyar történet...*, 16–18, 25, 74, 76.

⁸⁹ Uo., 56, 58, 62, 72.

⁹⁰ Uo., 35.

⁹¹ Uo., 69.

LÁSZLÓ BALOGH

New Sources on the Relationship between the Hungary and Byzantium in the middle of the tenth Century.

An unknown Byzantine author wrote a poem on the memory of Katakalon, the *strategos* of Thessalia. The poet mentioned three important data which can be interpreted from historical points of view: 1) Katakalon was loyal to the *despotes* (emperor) Constantine and his wife, Helena and his son, Romanus. 2) Katakalon waged war against the *Scythian Huns* and he broke their arrows. 3) Katakalon would have murdered the *Scythians*, if he does not die.

Emperor Constantine can be identified with Constantine Porphyrogenitus whose wife was Helena, the daughter of Romanus Lekapenus. His son was Romanos, the later Emperor Romanos II, ruled from 959 till 963. The usurpator Romanus Lekapenus lost power in December 944. Constantine Porphyrogenitus remained the monarch taking the rule in his hand in January 945. His son, Romanos was enthroned as his co-emperor on 6 April 945. The anonymous author wrote the poem between January 945 and April 945, as Constantinos Porphyrogennitos was called the sole *despotes*. Oikonomides brought attention to the seals and the charter which were issued in 942 and 943. Both sources mention Katakalon as *strategos* of Thessalia. Katakalon is the same person in the poem and the Marter, as well as on the seals, who lived in the first half of 10th century and died around 943–945.

Hungarians were called *Huns* and *Scythians* several times by the Byzantine sources. The Hungarians were mentioned as *Huns* in the works of Georgius Monachus Continuatus and Leon Diaconus, while they were called *Scythians* by Georgius Monachus Continuatus, Leo Sapiens, Constantine Porphyrogenitus, Nikolaus Mystikus and in the *Vita Athanasii*. These works were written in the tenth century.

It is most probable that the author of the poem used the double name *Scythian Huns* for the Hungarians. The Hungarians were able to raid „daily” (*Vita Basilii*), „continually” (Johannes Scylitzes), „with great army” (Georgius Monachus Continuatus) the Roman Empire (VII. Constantine Porphyrogenitus) in the middle of the tenth century. Despite the Hungarian chiefs signed several peace-treaties with the Byzantine Empire in 934, 943, 948 and the 950s, the Balkan provinces of the Byzantine Emperors were exposed to the campaigns of the Hungarians. The author of the analysed poem was familiar with the affairs of the deceased *strategos*, who was able to defeat the *Scythian Huns*, i. e. the Hungarians.